

מֵאָה שָׁנָה לְ"הַצְפִּירָה"

מאת א. ר. מלאכי

א.

בעת ש"הצפירה" חגגה בשנת תרס"ב, את יובל הארבעים ליסודה עוד היה מיסדה חיים זליג סלונימסקי בחיים, ובשולי כל גליון וגליון היה שמו מתנוסס לפני שמו של סוקולוב כאחד מבעלי "הצפירה" ועורכיה. מפאת זקנתו המופלגת (הוא כבר עבר אז את גיל התשעים) היה גם מרוחק מעסקי "הצפירה" ולא התערב בעניני הנהלת העתון כפי שעוד הספין לעשות בשנות התשעים. דור חדש של קוראים קם שלא ידע את חז"ס והתפקיד הגדול שמלא בשנות הששים והשבעים כמפיץ השפלה, תרבות ודעת בעם, ולא היה להם שום מושג מפירסומו הרב בין כל השדרות ברוסיה ומחוצה לה כתוכן, כמספיר רמב"ם קשה בהלכות קידוש החודש ועיבור שנים, ומחבר ספרי מדע פופולאריים שעליהם גודלו תורנים ומשפילים, זקנים וצעירים והמחבר היה להם אגדה וכאחד מחכמי ישראל הקדמונים. יובל הארבעים של "הצפירה" הוחג באיחור שנה, בשנת תרס"ג, בהיפנס העתון לשנתו הארבעים ואחת — והוא הגיע אז לשיאו בתפוצתו ובהשפעתו וגם כעסק מכניס רווחים הגונים. לא היה יובל זה חג ספרותי לאומי, כי-אם חגה של "הצפירה", לא הוגב עליו בעתונים וגם ב"הצפירה" עצמה לא הובלט היובל כמאורע ציבורי, ולא הירבו לדבר עליו, כל ענין היובל סומן וצויין בהוצאת מאסף, שניתן כתשורה, לחותמי הצפירה לשנת השלשים לצאתה לאור, בצורת חוברות-חיברות שניספחו לגליונות "הצפירה" — מאסף קטן כמות וגם איכותו לא רבה היתה, וש. פרלמאן מתח עליו ביקורת קשה ב"השלח" (1).

את המאסף פתח סוקולוב במאמר "תרכ"ב — תרס"ג", שבו ניסה לסקור את התפתחות הפובליציסטיקה העברית והורמים הספרותיים שלנו, התפתחות ההכרה הלאומית והאתיקה הספרותית שלנו, והשינויים שניתהוו בעתונות העברית במשך השנים למיום הופעת "הצפירה" הראשונה עד היפנסה לשנת הארבעים לקיומה. מאמר שפרלמאן העיר עליו: "יש בו מעט פילוסופיה ומעט ריקלאמה, מעט שיח-חולין ומעט זריקת-אבק". אולם הונח במאמר זה היסוד לתולדות "הצפירה" ויש בו גם משום הארת התקופה, סוקולוב מציין בפתיחתו:

"כי אך מעט נשארו מאלה אשר פתחו את התקופה הזאת בחייהם וגם חתמיה

(1) גם זה מאסף. "השלח" כרך י"ב, חיברת י' (כסלו, תרס"ד), עמודים 570—568.

וידעו את כל פרטיה מתוך התבוננות לא אמצעית, ומה גם אשר לקחו בה חלק מתחילתה ועד סופה.

„בלב דוה היינו יכולים לאמר את פתגם המורה הנודע: רואה אני רבים רבים מאד, שכבר אינם.

גם כותב הטורים האלה לא יתהלל במתת שקר, כי פתח את התקופה הזאת. גם הוא אך ברובה לקח חבל; על כן מפיר הוא את חובתו הגדולה לכופ ראו בכבוד לפני הראשונים.

„באמת ואמונה הננו כותבים במקום הזה את שם האב, המייסד המחולל, רבי חיים זליג סלוננימסקי“.

סלוננימסקי עודנו חתום כעורך „המאסף“, אבל כאמור, כבר לא תפס מקום בחיים ורושמו לא היה ניפר. פרלמאן, בבקרתו הנזכרת, שולח כמה עקיפות על חשבון אותה „הצפירה“ שבה „נפתרה שאלת ספרותנו במאמר ובציור על-דבר הטלגרף“, כפי שהוא מצטט מדברי סוקולוב במאמרו הנזכר.

יובל החמישים של „הצפירה“, שחל בשנת תרע"ב, כבר היה חג ספרותי לאומי רב-ערך. העתונים העבריים והאידיים והעתונים הישראליים הלועזיים הגיבו עליו במאמרים ראשיים ובמאמרים מיוחדים. חובבי שפת עבר ואגודות ציוניות בכל תפוצות ישראל ערכו נשפים לכבודו².

היובל הוחג במלאת שנה לחידוש „הצפירה“, אחרי חמש שנות הפסקתה. במשך השנים עברו על נ.ס. ללא אכסניה קבועה בעברית. שנתיים ערך את „העולם“, השתתף ב„הזמן“ ובעתונים אחרים עבריים ואידיים ולועזיים-ישראליים. העתונות העברית היומית ברוסיה נצטמצמה ב„הזמן“ (או „הד הזמן“), שגם הוא נמצא במצוקה, ובעליו הפסידו הרבה כסף בהוצאתו. נעשו נסיונות בלתי מוצלחים ליצירת עתונות יומית („היום“ של פרילוזקי ו„הבוקר“ של פרישמאן), שבראשית בריאתם כבר נידונו לקיצור ימים. בשנת תר"ע נתעוררה תנועה בחוגי סופרים ועסקני-תרבות לחדש את הוצאת „הצפירה“, זה „העתון רב ההשפעה, אשר היפה שרשים עמוקים כל-כך בחיינו מתקופת ההשפלה והכנסת הזרמים האנושיים הפלליים לתוך חיי הגייטו הקפואים שלנו, ועד תקופת ההתעוררות הלאומית בעמנו. העתון הזה, שהיה לכלי-מבטא כל-כך נהדר לכל צרכינו הרוחניים, ששאף כל-כך לתחיתו הרוחנית השלמה של עמנו, כי העתון הזה ישא גם להבא את דגל התחיה שלנו. — כי אותו הסופר הגדול שעמד בראשו של העתון החשוב הזה, אותו הכשרון הנפלא שהיה כמעין המתגבר במשך עשרות בשנים ונעשה לחביבו של הקהל העברי,

2) יובל „הצפירה“ הוחג גם בכמה ערים באמריקה. בניוירוק ערכה אגודת „אחיעבר“ נשף ספרותי-זמירתי, שהתקיים ביום ה', 16 במאי 1912 בערב, באולם „מנהטן ליסאום“. בתכנית התגינה שנידפסה בחוברת מיוחדת („פרוגרמה חג יובל של הצפירה — תרע"ב — מאת אגודת אחיעבר, נ. י.“), פורטו שמות המשתתפים: פרופ' ישראל פרידלאנדר, יושב-ראש, שנשא את נאום הפתיחה. ונאמו מורים וינטשבסקי, ליאון זולוטקוף, ג. זליקוביץ, ה. ד. גומברג, א. קריטשמאר-יורעאלי, גרשון רוזנצווייג, יוסף זף ואב. גולדברג. המשורר מ. מ. דוליצקי הקריא משיריו. על יובל „הצפירה“ כתב ש. איזראעליט (שמואל טשרנוביץ) כתבה מיוחדת ב„ידיעטע טאגעבלאט“ הניוירוקי, שנה כ"ז, גליון 87 (כ"ט אדר, תרע"ב).

השונה בצמא את דבריו: מר נחום סוקולוב — כי הסופר הזה ישוב אל הבמה העברית, שהיה מוכרח לעובה בימי הזעם והמהפכה בארצנו. רוצים אנו להשיב לספרותנו את נדחה, את הכח הפורה והרענן הזה, שהיה אנוס להימנע מעשות פרי בספרותנו ולתת לו את היכולת לשוב לעמוד על אותה הבמה שהוא ראוי והגון לה והיא לו". כך נאמר בכרוז "אל הקוראים העבריים" על חידוש הוצאת "הצפירה" שאחדה העם וביאליק חתומים עליו בראש³.

בשנת תרע"א התחילה "הצפירה" להופיע מחדש. והיה בהופעתה זו לא רק משום "תחיית המתים" בלבד, כי אם גם משום תחייה לאומית וסימן שחוט היצירה העברית מתקופת ההשפלה ואילך לא יפסק. ובמלאת באדר תרע"ב חמישים שנה להופעת הגליון הראשון של "הצפירה" הסלונימסקית, ניתלו בתאריך זה כדי לעשות פומבי ל"הצפירה" ולספרות העברית בכלל. ובסוד חברי המערכת ועסקני תרבות בווארשה הוחלט "לערוך חגיגה גדולה בפומבי לנצחונה של השפה העברית", כדי ש"ידע העם, כי שפת עבר חיה וקיימת, ידע ויבין, כי חיה וקיימת תהיה השפה העברית, כל זמן אשר עם העברים — יהיה חי וקיים"⁴.

לא כאן המקום לספר את תולדות יובל זה, אבל יש לציין שעשה "היסטוריה" וחוא פותח תקופה בתולדות יובלות של העתונות העברית. הוא נמשך כמה חדשים וקרוב לשנה היו גליונות "הצפירה" מלאים מכתבים וטלגרמות של סופרים וקוראים, קבוצות ויחידים, אגודות חובבי שפת עבר ואגודות ציוניות, וכולם מלאים תשואות ל"הצפירה" ולעורכה הנ"ס. ובראש המברכים — הסבא ר' מנדלי, מראשוני המש-תתפים ב"הצפירה", כי בגליון הרביעי של השנה הראשונה (כ"ז אדר ראשון, תרכ"ב), נדפס ההמשך הראשון ממאמרו "מעוף השמים יחכמנו", והוא — הסבא — היה השריד האחד שנשאר בחיים מסופריה של "צפירה" בראשית זו.

בימי חג "הצפירה" הופיע "ספר יובל של הצפירה". זה היה מאסף קטן כמות — 100 עמודות, אבל בעל תוכן רב-ערך. לא היו בו לא פובליציסטיקה ומאמרי מדע ולא סיפורים ושירים כב"מאסף" ליובל הארבעים של "הצפירה". כל החומר היה מוקדש ל"הצפירה" ועורכיה.

סוקולוב מסר במאמר "הצפירה והמבקרים מטעם" את התלאות שסבל מן הצנזורה לרגל עריכת "הצפירה" ותיאר את הצנזורים השונים בווארשה ובפטרבורג, ומהם מומרים, וייחסם לשפה העברית ולעתונות העברית. היה במאמר זה משום פרק בתולדות העתונות העברית בשנות השמונים בכלל. ובהיותו כתוב בסגנון השיחה המיוחדת לסוקולוב — שיחת ה"אורח לשבת", הוא מן הפיליטונים המצויינים שיצא מעטו של סוקולוב. ובזכות תיאוריהם של פידארוב וזוסמאן המומרים והמבקר

(3) כרוז זה, שנקרא בשם "דבר אל הקוראים העבריים", יצא בשתי מהדורות. הראשונה היא בלי חתימת אחד העם.

(4) בהוצאת סיפור חג היובל, ב"ספר היובל של הצפירה". מסופרי "הצפירה" שעדיין בחיים ידועים לי נחום סלושק, יצחק גרינבוים (מעורכי "הצפירה" בשנות העשרים), ש. צ. זצר (שעבד במערכת "הצפירה"), אברהם אלמאליח ויעקב צוזמר. ארבעת הראשונים יושבים בישראל החמישי — בפילאדלפיה, בארצות-הברית.

זאמנהוף (אבי הד"ר ממציא שפת איספראנטה) מקומו של מאמר-פיליטון זה גם בשורת ה"אישים" שלו. גם מאמרו השני ב"ספר יובל" זה על הירש ניימנוביטש, הפיליטוניסטן המובהק של "הצפירה" בשנות השמונים והתשעים, אשר פיליטוניו הקבועים "בראש הומיות" שחתם עליהם בכינוי "הנץ", משכו עליהם את עיני קוראים משכילים ותורניים, הוא פרק בתולדות "הצפירה". וסוקולוב אמנם מסיים את מאמרו זה: "ועושה אני חובת-לבי בהקמי זכרון לרע זה, במקום זה, ביובל "הצפירה", אשר בה שיקע את עיקר הוויתו הרוחנית, ובעת הזאת, כשמזכירים את חלוצי התחיה העברית".

מסוג אחר היה פיליטונו של ח. נ. ביאליק: "המליץ", "הצפירה" — וצבע הנייר, שנכתב ל"יובל הצפירה", כפי שנאמר בסוגריים מתחת לכותרת המאמר. היה בו, בפיליטון זה, מן השובבות העליזה והחיננית של הפייטון ביאליק וסגולות המסה הספרותית, כתובה בידי אמן הסגנון והתיאור. הוא תיאר בו את אפיים של שני העתונים — עמודי התיכון בספרות העברית — סופריהם וקוראיהם לפי צבע הנייר שלהם, אגב סטירה ולטיפה קונדסית בכמה סופרים, ומהם אהובים מאד על ביאליק, משנות השמונים.

י. ה. זאגורודסקי, מעוזרי מערכת "הצפירה" משלהי שנות השמונים ועד סמוך להפסקתה בשנת תרס"ו, מסר קומץ זכרונות מעניינים לתולדות "הצפירה". ספוג (ש. טשרנוביץ) כתב על גלגולי הסגנון ב"הצפירה". בוקי בן-יגלי, מתלמידי חז"ס, מסר "זכרונות פורחים מימי הצפירה הראשונה" — כלומר זו של שנת תרכ"ב. והד"ר שמעון ברנשטיין, שהיה בימים ההם מזכיר חברת "מפיצי השפלה" בפטרבורג, כתב רשימה היסטורית חשובה על היחסים בין סלוניםסקי וצדרבוים, שיש בה ענין לתולדות ההשפלה והעתונות העברית בכלל. מ. מבשן, מסופריה הראשונים של "הצפירה" היומית ברומניה, הראה בחזון את "יובל שנת השבעים" של "הצפירה" — אוטיפיה על חגיגת היובל העתיד לבוא בירושלים בירת מדינת ישראל. את נחום סוקולוב כעורך "הצפירה" העריך זלמן אפשטיין. ועל מיסדה ועורכה הראשון, חז"ס, הובאו שני מאמרים: רשימה ביוגרפית ערוכה בידי יצחק ניסנבוים ופורטרט אמנותי כתוב מאת דוד פרישמאן — שניהם חברי מערכת "הצפירה". אף על ר' אליה, סדר "הצפירה" מראשית הופעתה, ובשנת היובל עוד עמד על המשמר וניצח על מלאכת סידור העתון ועימודו, ניתנה רשימה מלבבת. כפי שאמרת, כל החומר ב"ספר יובל" זה מוקדש לתולדות "הצפירה". יוצא מן הכלל המאמר "העתונות העברית" לשמעון ברנפלד — סקירה כללית על התפתחות העתונות העברית מראשית יצירתה ומקומה בחיים הלאומיים והאוניברסאליים שלנו, ואם כי לא עמד בה על "הצפירה" ואף את שמה לא הזכיר, אבל המאמר התאים ל"ספר היובל" שלה.

גם פרשת החגיגה של יובל "הצפירה", שהוחגה באולם הפילהארמוניה בווארשה, ביום ד', א' באייר תרע"ב, הובאה בפרוטרוט ובאריכות בתוספת ל"ספר היובל", שהכילה כמה פרקים: רעיון עריכת חג היובל, פעולות ועד היובל ותולדות

החגיגה והבאנקט שלאחריה לפרטיהם, תוכן נאומיהם של י. ל. קאנטור, תלמיד חז"ס ועוזרו הראשי בעריכת "הצפירה" הברלינית; ש. א. פוננסקי, הד"ר יוסף מוהליבר, הלל זלאטופולסקי, יהושע טהון, נחום סוקולוב וסופרים ועסקנים אחרים; תמונותיהם של חברי מערכת "הצפירה" ושל סופרים ועסקנים מסדרי היובל; תצלומי אדריסות של ברכה מראשי קהילות ומוסדות תרבותיים וציבוריים, אגודות ומועדונים של חובבי שפת עבר בערים ובעיירות כתובות הדר על קלף ורובן בכתב סופר סת"ם. בשפה חגיגית נמלצת, חדורה רגשות גיל ואהבה לספרות העברית, ובתפילה ש"נזכה לראות את "הצפירה" בתור "עתון-ממשלתנו" בארץ אבותינו ואת עורכו הגאוני הרב רבי נחום סוקולוב בתור עושה את "דברי ימיה" על אדמתנו" וכו', וכו', כפי שכותבים ראשי בית-הכנסת "אהל-יעקב" בלודז'. ובסוף "ספר היובל" ניתן הגליון הראשון של "הצפירה" הראשונה, בצלמו ודמותו, על ארבעת עמודיו הקטנים, כדי שיראה הקורא בשנת תרע"ב עין בעין את "הצפירה" של שנת תרכ"ב, ויקבל גם מושג מן הגלגלים שעברו עליה במשך התקופה; התפתחותה והתפתחות הספרות העברית, הלשון והסגנון העברי. והגליון גם שימש קשר בין "הצפירה" של ראשית שנות השישים למאה הי"ט לזו של ראשית העשור השני במאת העשרים, ויראה גם את הקשר בין "הצפירה" והקוראים בכל שנות קיומה והגשר שהיותה בין הדורות.

עורך "העולם" היטיב להעיר בנדון זה, במאמר ראשי "לחג יובלה של הצפירה" (5): "יפה עושה מערכת "הצפירה", שבחוברת יובלה היא מצרפת למאמריהם של סוקולוב, ביאליק, פרישמן גם את הגליון הראשון שהוציא סלוננימסקי לפני חמשים שנה: נלמד נא לחשב את חשבונן של פסיעות קטנות".

ב.

יובל החמישים של "הצפירה" הפך חג ספרותי ומאורע ציבורי. אמנם נשמעו גם דברי ביקורת על "הצפירה" ועל עצם החג. על נוסח "האדריסה" מלודז' שהבאתי למעלה, הגיב שמאי (שמואל רוזנפלד) (6) בשניות: "ותיתי להם לבני לודז'. הן סוף-סוף לפי מושגינו עתה, לפי מושגינו פה, "עתון הממשלה" עסק הגון הוא בכל אופן, והיא, לודז' בעלת העסקים, במה תברך אם לא בעסק טוב". ובאותו מאמר העיר רוזנפלד גם על מאמר שכתב ש. ל. ציטרון ב"הזמן" — דברי זכרונות שהיה בהם משום שיחות ורמזים בגנות "הצפירה" ופגיעה בכבוד חז"ס, ובן-ציון כץ (מחה?) על הערת שמאי, שממנה בצבץ החשד ש"הזמן" מקנא ב"הצפירה" ובפומביות-היובל שלה יש משום התחרות בין שני העתונים, והדגיש: "אמנם יש איסטניסים האומרים שאין נוהגים לספר את האמת בשעת יובל ושומחה — אבל כשאני לעצמי אינני מסכים לזה" (8).

(5) "העולם" שנה י', גליון י"ב (י"ח ניסן, תרע"ב).

(6) "בערים ובעירות", "העולם" שנה ו', גליון 2—1 (י"ג אייר, תרע"ב).

(7) ב"מכתב אל המערכת", "העולם" שנה ו', גליון 5 (ה' סיון, תרע"ב).

(8) בנדון זה ראה "שני מיני זכרונות" לזלמן אפשטיין, "השלח" כרך כ"ה, חוברת ו'.

בהערה שלילית נגד חג היובל והפומביות שנקטה „הצפירה” יצא „איש עברי” (יוסף קלונר)⁹. בעצם היובל ראה ריקלאמה ל„הצפירה”, ובמכתבי הברכה והטלגרמות שהציפו את גליונות „הצפירה” חדשים לפני החג ולאחריו, ראה „גזל הרבים” וחוסר נימוס ספרותי. הוא גם פקד „עונות ראשונים” של „הצפירה”, עורכיה ועזוריה — התנגדותם לחיבת ציון, הגנתם על „חלום ארגנטינה” ומלחמתם בעד אוגאנדה, ואמר: „לי יאמרו: חג-היובל של „הצפירה” היה חג העתונות העברית, עשה פרסום גדול ללשונו הלאומית ונתן כבוד לעורך עברי. — — — כל זה טוב ויפה וחלילה לי להתנגד לדבר טוב פזה. ואולם אף הנימוס הספרותי, ואף הצניעות הם דברים טובים, ומן הראוי היה שלא לשכוח גם אותם...”

יובל המאה של „הצפירה” איננו ענין ציבורי-אקטואלי, כי-אם יובל ספרותי. עורכי „הצפירה” וסופריה, מעצבי דמותה וסוללי דרכה, כמעט כולם נחים מנוחת עולמים. דור קוראי „הצפירה”, עוד לפני כמה שנים תם לגווע. לא רק שאין דורש לחז”ס, מראשי חכמי ישראל במאה הי”ט, גם הנ”ס, גאון הזשורנאליסטיקה העברית, כמעט נשכח. בחג יובל המאה של „הצפירה” אין אנו יוצאים בשבחים ותהילות ולא בטענות ותביעות — כי-אם מציינים אנו מאורע היסטורי-תרבותי — ניסיון של הוצאת עתון בווארשה על-ידי מלומד, מתימטיקאי וממציא, שהעתונאות לא היתה מקצועו, והעתון התקיים רק חצי שנה, אבל י”ב שנה אחר הפסקתו הקימו מייסדו לתחייה ובגלגולו השני והשלישי נעשה יסוד המסד בעתונות העברית ורבה היתה השפעתו בחיי ישראל בשתי תקופות.

בן נ”ב שנה¹⁰) היה סלונימסקי בעת שניגש להוציא את „הצפירה”, ובימים ההם כבר הגיע למרום פיסגת התהילה והפירסום עד שכמעט לא נמצא שני לו בתחום המושב שהיה יכול להתחרות עמו בפופולאריות. וגם מחוץ לרוסיה גדול היה שמו בישראל ובעמים. ספרו הראשון כבר הוציא לו מוניטין בין רבנים ותורנים, חוקרים ומשכילים, וכולם ראו בו כוכב חדש עולה על שמי המדע. „מוסדי חכמה”, היה שם הספר, והוא „כולל כל חכמת הלמודיות הזכה (ריינע מאטעהמאָטיק)”. הוא הוציא ראשונה את החלק על „חכמת האלגעברא הפשוטה והנשגבה”, באמרו בשער הספר: „ובטרם אבצע את אשר החלתי במעשי הדפוס משארית החלק הזה, הנני להפיץ את אשר יצא ראשונה, לכל רעבי מדע תאבי חדשות חכמה”. הספר נדפס בוויילנא תקצ”ד, והמחבר — בן עשרים וארבע. הספיקו על הספר רבנים וגאונים כר’ אליה קאצנלינבוגין מבריסק, ר’ אברהם אבלי פאסוולר מוויילנא, ר’ אליקים גציל מאיר משוויסלאוויץ ור’ ירוחם אלטשולר מבאדקי — כולם שוחרי חכמה, וכולם מהללים ומשבחים את המחבר הצעיר כ„משכיל מפואר, מופלג ומהולל, גבר חכם בעוז”.

ור’ אבלי הגדיל: „ראו זה דבר חדש, קנקן חדש מליא דובשא, וזיני מתיקא, זשמנון דעדיקא, ימלל עלי חוכמתא, דאתידע לדיירי ארקא”, הוא כותב ארמית

9) „אחד החגיגה”, „השלח” חוברת הניל, עמודים 570—569.

10) הוא נולד כ”ה אדר ב, תק”ע.

בפתיחת ההסכמה. ועל המחבר יאמר: "הרבני המופלג וכו', המשפיל בכל מדע וכו' הנה ה' נתן לו לב חכמה, להיות חורש מחשבות בינה בכל צד ופינה, מכל החכמות הרמות" וכו' וכו'. לר' אבלי היה המחבר הצעיר בכלל אפתעה — כוכב-שביט שנפל מרקיע, היה לו משיב נפש ושעשועים לרוחו. יסופר שר' אבלי לא מיהר לתת את הספמתו על הספר ועיכבו תחת ידו כמה שבועות, ואת מחברו קיבל בסבר פנים יפות, מזמין אותו לסעודה ונכנס עמו בשיחה בעניני תכונה, תקופות ומולדות ובדיוקים בהלכות קידוש החודש להרמב"ם, וכיוצא בזה, ותוהה על קנקנו של המחבר. והאברך חז"ס מתפלפל עם הגאון הישיש, מראה בקיאות "בשבילי דרקיע" ואת כח ההסברה שלו.

ור' אבלי אומר שייפנס אליו למחר, ואולי יתן את הספמתו על ספרו, ולמחר הוא שוב דוחה ליום אחר בשבוע הבא. ובינתיים מחברים נכנסים ויוצאים ור' אבלי שם את עינו על חיבוריהם ומרפרף בהם אגב עילעול בדפים, כותב את הספמתו ונפטר מהם. כך עברו כמה שבועות על חז"ס, עד שנדמה לו שאין ר' אבלי חושב כלל להספיק על ספרו, ושיחותיו עמו הן מעין בחינה, ולא יכול להתאפק יותר וישאל את ר' אבלי: הכי נופל אני בעיניו משאר המחברים עד שהוא מונע את הספמתו על ספרי, בשעה שזריו היה לתת את הספמתו על חיבוריהם? ור' אבלי ענה אותו בחיפה: אי, אברך! אם נודמן לי בהיסח הדעת פרי יקר ולא איהנה ממנו? אם ניקרה לפני אברך כמוך — רך בשנים ואב בחכמה, אעזוב אותך בלי להשתעשע עמך בתורה ובחכמה? בכוונה עיכבתי אתי את ספרך ודחיתי אותך מיום ליום, כדי שתשחר את ביתי. וכך שירטט את הספמתו ומילאה קלוסין למחבר הצעיר.

ספרו השני "כוכבא דשביט" פירסם את סלונמיסקי גם בין המון העם. הוא יצא בוויילנא בשנת תקצ"ה, השנה בה הודיעו העתונים על התגלות כוכב-שביט ברקיע, ונמצאו מתנבאים שניבאו על חורבן העולם בידי כוכב זה, מה שהטיל פחד נורא על המון העם. כדי להרגיע את הרוחות חיבר חז"ס את ספרו זה שבו הציע "שיטת התכונה החדשה ותהלוכת המסלולים וטבע כוכב השביט שהוא אשר חכו בוואו אז (הקאמעט של האללי)"¹¹. ובספרו זה הרגיע את העם. שלוש שנים אחריו הופיע בווארשה ספרו "תולדות השמים" ללימודי "חכמת התכונה החדשה ויסודי חכמת הראות, חשבונות המהלכים לשמש ולירח, עם עתותי לקוייהם". על ספרו זה כבר הספימו חוקרים ומשכילים, ובראשו מתנוסס "מכתב תהלה" כתוב פולנית. "מאת השרים החכמים, התוכנים המפוארים, היושבים בבית משמרת מבטי הכוכבים על מגדל המצפה (שטערנווארטע) המכוון בממלכת פולאניא פה קרית ווארשייא", וחתומים בשמותיהם: פ. ר. ארמינסקי, י. באראנאווסקי. ראש משפילי ווארשה, הצנזור יעקב טוגנהאלד, כותב במכתבו העברי: "אורו עיני מקרני תפארת המעיל בו החכמה הנעלה הזאת עידית — ראיתי, תמהתי, שמחתי להתפקד בתוך המנויים חפצי פרי עטך בנעימת נפש התנדבתי".

„הרב החכם המפורסם, החוקר הנעלה, פאר המשפילים, מוֹתֵת נתמן קראחמאל מבראדי“ נתן מהודו על הספר — מליצה בשבח „המחבר השלם“. בין שאר דברים כתב: „ספריו הנדפסים ידועים המה יתנו עדיהם ויצדקו, אולם להפצרת ענותנותו, ובשביל החותמים הנכבדים אשר לא ימצאו להם פנאי בכדי לעיין בהם מיד, הנני מעיד נאמנה — שכפי מה שבינתי גם מתוך חיבוריו, גם מתוך שיחותיו של הרב המחבר הזה, לא נשאר עומד בפרוודור, כִּאֵן נכנס לטרקלין של החכמות הללו בכל מקצעותיו, היכל שכולו שלום וצדק וברכה ועונג למטיילים בו, ושמוסף על ידיעתו הרחבה, הנהו יודע לאמן ולכלפל דבריו במשפט סדר נכון ולשון קל לפי הקוראים, ולרגל המלאכה שכמעט לא באו עמוקותיה בלשוניו עד היום“¹². ור' אברהם יעקב שטרן, חותנו של חז"ס, נתן את הספמתו על הספר ב„שיר תהלה“, שסוף החרוזים בכמה בתיו כולל שמות ספרי סלוגנימסקי או בשבח המחבר, ובלפֿק השנה. לדוגמה:

לא כן אורח חיים	למעלה למשכיל כתב ספר
מיישר אורחות נלזו ולביט	בו מוסדות חכמה (לפֿק)
בתבונתו להעלות שיאו לשמים	הנותן אמרי שפר
דרך כוכב בשביט (לפֿק)	ולדל אונים ירבה עצמה (לפֿק).

ואחרון־אחרון — מכתב מדעי חשוב מאת ש״ר על דבר ספרו של חז"ס, „כוכבא דשביט“, והוא מחקר עמוק על חכמת התכונה והתפתחותה, וכולל גם דברי־שבח והערכה לסלוגנימסקי.

„תולדות השמים“ הוא ספר מדעי פופולארי, אבל חז"ס סיפח אליו מאמר מדעי מקורי רבי־ערך על תקופת רב אדא וזמן התייסדות חשבון העיבור, שקבע ברכה בפני עצמו והוא גם הביא לפולמוס סופרים בין חז"ס ור' צבי מנחם פינלס, זה הפולמוס שנמשך למעלה משלושים שנה וידוע בספרות העתית כמלחמת שלושים השנים. מקום־המערכה היה „המגיד“, אבל המלחמה התפשטה על פני כל העתונים העברים באותו דור ועד ל„ירחון לחכמת ישראל“ הגרמני מיסודו של ר' זכריה פראנקל הגיעה. נחלצו למלחמה זו כמה חוקרים ותורנים, אבל ראשי המצפייאים היו חז"ס ושל"ש, הוא פינלס, גם הוא אבטו־דיאקט, שיצא מכית המדרש הישן, חוקר חריף ועמקן, אבל בלי כשרון ההסברה של חז"ס; בעל ביקורת הפשית, מחבר „דרכה של תורה“ וקרוב ברוחו ליה"ש, והוא גם השתתף ב„החליץ“, ובו גם פירסם מאמר־ביקורת על „מורה נבוכי הזמן“ לרנ"ק — הביקורת הראשונה על ספר זה. חז"ס ופינלס היו חמושים בכלי־קרב ונשק מדעי, וידעו להשתמש בתכסיסי מלחמה — מלחמתה של תורה, תקיפים בדעתם ואיתנים בעמדתם וכמשחקים חריצים במשחק נארדשיר, הביאו אחד את השני במצור, ניסו ללכוד את „המלכה“, להכות ולנצח איש את רעהו עד שחז"ס יצא זור־הנצחון על ראשו. תמצית חקירותיו אלה

12) את מליצת רנ"ק ושירו של שטרן הדפיס סוקולוב בכתב יום מתוך „גנוי כתבי היד של חז"ס“, במאמרו על סלוגנימסקי בהוספה הספרותית של „הצפירה“ לשנת 1904, גליון 116, בלי להעיר שהם כבר באו בדפוס כהספמות על „תולדות השמים“, רנ"ק ושטרן גם נזכרו ברשימת ה„פרמנומראנטן“ על ספר זה. שטרן לא היה אז חותנו של חז"ס, אבל בבוא סלוגנימסקי לווארשה קרבו שטרן מאד, ובראש שירו זה יכתוב עליו סלוגנימסקי: „ידידי היה הרב החכם השלם המפורא־ר.“

מסר חז"ס בספרו "יסודי העבור", שהופיע בשנת תר"ב בווארשה ויצא שנית בשנת תרכ"ו בויטומיר בהוספות רבות.

חז"ס היה מפורסם בדורו לא רק כבעל חשבון, מומחה לתכונה, תקופות ומולדות, שמיטין ויובלין, אלא גם כממציא עשה לו שם. עוד בנעוריו המציא מכונה לחשוב על ידה חשבונות שונים מארבעת חלקי החשבון בבת-אחת, שהציג איתה לפני הפרופיסורים של האוניברסיטה בקניגסברג. מכונה זו הביאה אותו לאמצאת מכינת-חשבון אחרת, וכך עסק באמצאה אחר אמצאה, שעוררו התעניינות רבה בסוד חכמי האקדמיה בפטרבורג, ובשנת תר"ד גם זכתה אחת מאמצאותיו לפרס של 2500 רובל, ובהשתדלות שר-ההשפלה ברוסיה בימים ההם, אובארוב, שהיה ליבראלי ואוהב ישראל, ניתנה לו זכות אורח נכבד ואף זיכו אותו בזכויות אחרות. האמצאה גם הכניסה לו סכום כסף הגון לפי מושג אותו דור, כי חברת-מסחר אחת באנגליה שילמה לו ארבע מאות לירות בעד הזכות לנצל אותה.

הוא היה טיפוס הלמדן ה"מושלם", מהנדס ואיש ההמצאות והאמצאות מטבעו, ובהתיישבו בווארשה שנים אחדות אחר נשאו את שרה בת ר' אברהם יעקב שטרן לאשה, עסק באמצאות שמהן מצא את פרנסתו. וכך המציא, למשל, ציפוי לקדירות והוציא גם עתון בווארשה, "עתון למדעים", כפי שתיאר אותו סוקולוב בנאומו בבאנקט שנערך לכבוד יובל "הצפירה", שנזכר למעלה.

"סופר מבית המדרש הישן" — בכינוי זה חתם סלונמיסקי על מאמרים אחדים שפירסם ב"הצפירה" בשנות השמונים והתשעים, וכזה היה כל ימי חייו. את אוויר בית המדרש שאף ועל ברכי התלמוד גדל ונשאר תלמודי גם בהוציאו את "הצפירה". הוא היה משפיל-מדעי, שתורניתו קודמת להשפלתו, שזיקתו לתכונה והנדסה באה לו מתוך החשבונות של תקופות ועברונות ומדידות-עירובין בתלמוד, ואשר הדחיפה להשפלתו נתנו לו ספרים מדעיים-תורניים כ"תכונת השמים" לר' רפאל האנובר, "נאוה קודש", פירוש על הלכות קידוש החודש של הרמב"ם לר' שמעון וואלטש, ו"שבילי דרקיע" לר' אליהו הכיס. בספרים אלה ראה חז"ס "אור חדש... ונפשו התעוררה ללמוד את חכמות הלמודיות למוד מסודר ומתוקן", כפי שנאמר ברשימת תולדותיו¹⁸). הוא היה המשך לחכמי ישראל התוכנים בימי הבינים ועם זה הצטיין בהרצאה ספרותית ובכשרון להספיר ענינים מדעיים בסגנון קל בשביל הקוראים באותו דור, ובזה משך גם את חובשי בית המדרש שכבר הציצו ואם כי לא נפגעו, אבל היו צמאים לדעת והשתוקקו להכיר את סתרי-הטבע וצפונות החידושים שנתהוו בעולם המדע, ואל חז"ס נשאו את עיניהם שהוא יורה אותם חכמה ודעת ויחונן אותם בתבונה. מתוך צורך זה ומתוך הרצון שהיה טבוע בלב חז"ס ללמד את העם ולהשפילו, ניגש להוציא את "הצפירה" שתעודתה היתה להיות "מכתב עתי משמיע חדשות בקרב עם ישרון מכל הדברים הנוגעים להם בעניני המדינה, דברי חכמה ומדע, ידיעת העולם והטבע".

(סוף יבוא)

מאה שנה ל„הצפירה“*

מאת א. ר. מלאכי

הגליון הראשון של „הצפירה“ יצא ביום ג', ד' אדר ראשון, תרכ"ב, גליון קטן בן שמונה עמודים קטנים, שחותמו של סלונמיסקי איש-המדע ומפיץ המדע היה טבוע עליו. על הקוראים עשה רושם כהמשך לספרי חז"ס, אבל בצורה אחרת וכדרך יותר מודרנית ויותר קרובה לחדור אל העם.

גם מאמר התכנית של העתון נקרא בשם „פתח דבר“, כאילו היתה הקדמה או פתיחה לספר ולא מאמר-מגמתי של עתון, ובראשו הציב למוטו פסוק מתהלים (ח', ז): „תמשילהו כמעשה ידיך כל שנתה תחת רגליו“. בכשרונו המיוחד ירצה ויסביר לקוראיו: „רבות פעלה החכמה בקרב הארץ בימים האחרונים האלו, גדלו ועצמו השנויים הרבים אשר שנתה והחליפה את סדרי מעשי האדם ותחבולותיו על פני האדמה: על ידי המדעים והמצאות החדשות התנוסס רוח חיים חדשים בקרב הדור האחרון הזה... בלשון קצרה וברורה יבאר סלונמיסקי ויסביר לקוראים בפתיחתו זו את הצעדים הנועזים שעשתה האנושות מעת התפתחות המדע בקרב העמים הנאורים, האמצאות החדשות פרי חכמים וחוקרים שמטרתן לקרב את העמים הרחוקים זה מזה, כהרכבת ואניות-הקיטור, שהביאו מהפכה עד שנשתנו לפני האדם „כל סדרי מעשיו ופעולותיו בכל העמים והמדינות“; הביאו ברכה רבה למסחר וחרושת המעשה, עד שלאדם שעוסק במסחר ותעשייה מוכרח לדעת לשונות זרות, ואף אנגליה וצרפת העשירות „אשר החזיקו מאז כמעוז לשונם היותם גבירי הלשונות“ הקימו בתי-מדרש מיוחדים ללימוד לשונות זרות, ובאשכנז גם עוררו להמצאת לשון-המשותפת אחת לכל העמים. הוא עמד על מצב היהודים בארצות נאורות שעלו ברוב המעלה ואם כי שומרים הם על דתם, אבל גם „השכילו ללכת לרוח הזמן להבין בלשונות ומדעים, ואשר בלעדיהם לא מצאו חיל לעמוד בין הגוי אשר בקרבו הוא יושב“, ועובר למצבם השפל והעלוב של יהודי פולין אשר רובם „עוד יעמדו מנגד מגשת אל שערי המדעים ולחנך את בניהם על דרכי ההשכלה“, ומדגיש את „הכרח לימוד הלשונות והמדעים“ דבר אשר „רבים וכן שלמים מאמוני ישראל“ כבר הרבו לדבר על זה „בספריהם היקרים“.

חז"ס מקדיש סעיף מיוחד לעתונים העבריים שהתחילו להופיע באותם

* ראה בצרון, אייר, תשכ"ב (חוברת ה', כרך מ"ו).

הימים, אשר טובה רבה "צפונה בקרבם לתועלת העם", ומדגיש את עדיפות העתונים על ספרים, באמרו: "כי הספרים הם כמשמרות נטועים אצל בעלי האסופות, מכתבי העתים הם מתחלפים לפי העתים ומשתנים לפי הזמנים יום ליום יביעו אומר ודברים חדשים, והמון העם התאבים לחדשות ימצאו בהם ענינים שונים, יתענגו עליהם וישכילו על דבר אמת", וכו' וכו', ומסיים:

"ואנכי אשר מעודי היתה כל מגמתי להועיל לצעירי בני עמנו לסלול להם דרך אל החכמה, ולהאיר נתיב לכל דורשיה על-ידי ספרים שונים שחברתי, בידיעתי את התועלויות הרבות אשר תצמחנה בארצנו על-ידי מכתב עתי, נערתי חצני וניגשתי אל המלאכה הזאת, לסדר את מכתב עתי הזה אשר קראתיו בשם הצפירה, וידעתי אמנם כי לא נקלה היא עבודה כזאת להפיק רצון המון העם בארצנו, אשר דעותיהם שונות ומחשבותיהם מתחלפות, מה שיקרב האחד ירחיק זולתו; — והמסדר בטרם יורהו הזמן את הדרך הנכונה וסלולה בזה, יצטרך לשמור צעדיו במשעול צר לבל יטו אשוריו לימין או לשמאל, אבל אחשוב לנכון כי כמוני כמו כל הקוראים בארצנו יודעים מהקשיים האלו, וידנוני לכף זכות אם יראוני מתנהג בכבודות לפעמים. והנני מבקש מאת הסופרים הנכבדים הבאים בשערי הצפירה להביא מנחה לאחיהם מפרי תבונתם, איש איש כברכת ידו מאיזה ענין שיהיה, כי ישימו לבבם גם הם לבל יהרסו להתרחק הלאה מן המטרה אשר הצבנו להם בהמודעה, ואם יהי' אלהים עמנו להנחנו בדרך אמת, נרחיב צעדיו ללכת ברחבה, וכל אשר ישים הזמן בפינו אותו נשמור לדבר".

בדבריו אלה כבר סלל חז"ס את הדרך לקוראיו וקבע את אופיה של "הצפירה", גם זו של שנות השבעים והשמונים. לא להפיץ השכלה היתה מגמתו, כי-אם להפיץ חכמה ודעת. הוא שאף להוציא עתון מדעי פופולארי, שבו יאיר בעיקר את חשיבות המדע לתועלת העם ויסביר את טיב הטכניקה החדשה, ההמצאות והתגליות החדשות ולתת ידיעות שימושיות.

התפתחותו של חז"ס חלה בתקופת תחיית המדעים הכלליים בעולם הגדול, ששמץ ממנה, חדר גם בין יהודי רוסיה ופולין וגם חובשי בית המדרש אמרו לחכמה "אחותי את", ומהם גם הראו כשרונות וחריצות, חיברו ספרי מדע וספרים לעורר את תשוקת הדעת בעם, ואף הצטיינו כמהנדסים וממציאים. אף ר' מנשה מאיליא המציא כמה מכונות, מכונה לחרישה ומכונה לטחינת טבקי-הרחה. והיו עוד רבים כמוהו, ואין כאן המקום להזכירם. מסורת הגר"א לאחד את התורה עם המדע, היתה רווחת בעם. ובסלונמיסקי, שהיה בו משהו מר' מנשה מאיליא, בא הכשרון היהודי בתחום המושב על מילואו. אברך צעיר היה בבואו בפעם הראשונה לברלין עם חיבוריו. מכונות החשבון שלו ואמצאותיו, והוא לבוש קפוטה ארוכה כתלבושת יהודי רוסיה ופולין, בעל זקן ופאות, ודיבורו — גרמנית נשחתה, אבל הפתיע את אנשי המדע והחכמים היושבים בסוד האקדמיה, סופרים ועתונאים והראש והראשון שבחבורה — אלכסנדר הומבאלד¹⁶, דבק בו לאהבה, וכל ימי שבתו בברלין התהלך עמו, והציגו לפני שרים ופרתמים ואף באוזני פרידריך וילהלם מלך פרוסיה הילל את סלונמיסקי ואמר להציגו לפניו¹⁷. גם

קנה לו חז"ס בברלין חבר, את אהרון ברנשטיין, בעל "ידיעות הטבע", שהיו בו כמה מסגולותיו של סלונמסקי. גם הוא תלמודי ותיק¹⁷, בן-רב, קיבל חינוך מודרני ומבית המדרש בפוזנא יצא להיות סופר, חוקר טבע, פופולריזטור וממציא. אולם היה ברנשטיין, גם פייטן ומספר¹⁸, פובליציסטן שערך עתונים יומיים פוליטיים, אבל היתה קירבת-רוח לשניהם. וייתכן שלהוצאת "הצפירה" הושפע חז"ס ממנו, ואמר לנסות — כברנשטיין — את כוחו בשדה העתונאות, ולוא גם עתונאית מדעית¹⁹. כשהתחילה "הצפירה" להופיע כבר היו קיימים שני עתונים עבריים ברוסיה: "הכרמל" ו"המליץ". גם "המגיד" שיצא בליק של פרוסיה נועד בעיקרו בשביל הקוראים ברוסיה, ושם היו רוב חותמיו. "המגיד" טיפל בעיקר בביאורי מקראות וגם האיר את התסבוכות המדיניות, והסקירה הפוליטית ו"על המדינות בו יאמר" היה "מסמר" העתון. ב"המליץ", שהיה עתון פרוגרסיבי ותוסס, שנשא את דגל ההשכלה ברמה ונלחם במורדי האור, תפסה "שאלת החיים" מקום בראש, ו"הכרמל" היה מוקדש לחכמת ישראל וחקירות בקדמוניות.

סלונמסקי רצה לתת עתון מוקדש לחכמת הטבע, עתון למדע, דוגמת העתונים שהופיעו בימים ההם באשכנז. לא שירה ולא פובליציסטיקה עניינו אותו, ואף לא ביאורי מקראות והחקירה בחכמת ישראל מסוג זה שבאו ב"המגיד" ו"הכרמל" משכו את לבו. בנוגע לשירה בכלל, אנו מוצאים ב"שאלות ותשובות", הן מכתבי המערכת, אשר בגליון הראשון, שתי תשובות: "להרב רפ"ז בעיר ק... שירים לא נוכל לקבל ממך"; "לה' מ"ז כ"ט. אחת דברנו כי אין מקום לשירים ב"הצפירה", והוא חוזר בגליון ג' בשתי תשובות: "להמשכיל לאנ' בבראדי; שירים לא נקבל"; "ה' ד"ר בקעס; מכתבך ראינו, ושירים אין מקום במכתבנו". עורך אחר, אולי היה צריך להתאזר בגבורה לסגור את הדלת בפני משוררים וחרוזנים, שבימים ההם צצו ופרחו, והיו מקדמים את הופעת כל עתון ב"צלצלי תרועה", בשירים שקולים ובלתי שקולים ועושים את העתון אכסניא קבועה לשיריהם וחרוזיהם. אולם חז"ס שלא היה לו שום תוש ליופי והבנה בשירה, גער בסופריו שלא יטרידו אותו בשירים, ונפטר מכל ה"עסק"...

אולם ידע סלונמסקי מה לקרב ומה לרחק. הוא לא היה מן המלומדים החנוטים, שדבר אין להם עם החיים, כי אם תוסס וער לצרכי עמו, ואף ידע לעשות את "הצפירה" עתון חי ולמשוך אליו את הקוראים. איש-מדע יושב באוהלה של תורה והוא גם עתונאי, לא היה חיזיון נדיר בימים ההם. גם טשנסי, עורך ה"טיימס" הלונדוני, היה חוקר עתיקות, גוי יודע תורה ויודע עברית, ועוסק בחכמת ישראל²⁰, והוא ידיד לסלונמסקי ועומד אתו בחליפות-מכתבים²¹. באותן "שאלות ותשובות" שבגליון א' יכתוב חז"ס: "חדשות ומועילות נקבל באהבה"; וחוזר על דברים אלה בתשובה למשורר הברדאי, אשר בגליון ב': "דברים מועילים וחדשים הננו לאספם באהבה". וכן הוא עונה בגליון ו' לסופר מתחיל אחד: "לר"ש מ"ק בדובנא"²²: "היודע לחשוב בחשבון הנשגב, היא שאלה נקלה, ולאינו מביין לא ייתכן לשאול, ויתר דברך אינם נכונים אל מכתבנו, שלח לנו מאמרים יקרים ונאספם באהבה". הוא ידע את רוח הקוראים שהיו אמונים על התלמוד ואשר

את ידיעותיהם בתכונה שאבו מספרי מחברים תורניים ובמדע — מ"ספר הברית" וספרים דומים לו, אבל כבר נתבגרו במידה ידועה והם משתוקקים ל"מלה חדשה" במדע והבנה בדרכי תבל, והוא רצה לקרבם את ה"שכל הפשוט" לא במליצות ובמאמרים מדברים בשבח ההשכלה וידיעת העולם, כי"אם לדבר אליהם, בין בעניני תכונה ומדע הטבע ובין בחדשות ילדי יום, בלישנא קלילא ופשוטה. "אם תאבה להודיענו מאת אשר נעשה ברור לך דרך קצרה", יורה לאחד מסופריו ב"שאלות ותשובות" אשר בגליון "ב". "הצפירה" היתה לפיכך כ"קתדרא מדעית ללמוד ממנה חכמה ודעת, וחז"ס היה הריקטור", לפי ביטוי של יצחק סובאלסקי²³.

"הצפירה" לא פתחה את גליונותיה במאמרים ראשיים או סקירה מדינית, כי"אם ב"פקודת הממשלה" או ב"חדשות", רובן מחיי היהודים בארצות שונות ומיעוטן — כלליות, ואלו ואלו הכילו גם חדשות ואינפורמציה מהנעשה בשדה המדע והטכניקה, אמצאות חדשות וכיוצא בזה. ואם הצטיין יהודי באיזה מקצוע מדעי, ספרותי או אמנותי, היה חז"ס מביא את הידיעה בהדגשה מיוחדת. כך יקדיש מלים בגליון הראשון על אמצאת היהודי מישקובסקי יליד פולין לשיכול האווירון, בהסבירו לקוראים; "כל איש אשר המצאת כדור הפורח באוויר (לופט" באַלְאָן) לא מוזרה לו, ידע כי חכמי הזמן לא הגיעו עוד אל השלמת ההמצאה הזאת, למשול בהכדור כאוות נפשם, להטותו ולהגיעו אל המקום אשר יהיה חפצם ללכת, עוד קצרה יד שכלם לתת בים האוויר דרך וברוח עזה נתיבה, אך אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, שמה יסוב הכדור בלכתו, ולפעמים נשאו הרוח אל אחת הבקעות והגאיות המדברה, או השליכו במצולות הים, לדאבון רוח מנהיגו. אולם לפי דברי מכתבי העתים, הצליח זה מקרוב אחד מאחינו, יליד ארץ פולין ה' מיִשְׁקוֹוֹסְקִי שמו, לחדור אל עומק הדבר, למצוא את הדרך הישרה שיבור לו האדם בנטיית הכדור" וכו' וכו'. וכן יסופר בידיעה מווארשה בגליון ב': "המיטיב נגן על נבל איזיד'אָר לאַטְטֵא, הנודע לשם ולתפארת בחכמת המוזיקה, השכיל למצוא חן בעיני הנסיך הגדול זאקסן-איימאר, זה ימים לא ספורים, ויכבדהו בשם מנצח בנגינות בחצר מלכותו (האף ווירטואז), ומשכורת כבוד (פענסיאָן) יותן לו מאוצרו. המנגן הזה, הנהו יליד עירנו, ועוד בימי ילדותו, הראה לדעת, כי חננו הטבע בכח נפלא למשוך אחריו לבות השומעים בנגינותיו הנעימות; נכבדי קריתנו ואציליה, שלחוהו על הוצאותיהם פאָריז, לשמוע לקח בבית הקאָנזֶרְוואַטאָריום לחכמת המוזיקה המפואר אשר שמה, וחפצם הצליח בידם, כי עתה שמחו מיטיביו לראות כי לפני מלכים ורוזני ארץ יתייצב".

"פקודת הממשלה", כהחדשות, היו כתובות בקצרה, בבחינת "מועט מחזיק את המרובה", ומכוונות לתועלת הקוראים מבחינה מעשית. הפקודות בגליון הראשון הן על דבר רשיון הממשלה ליהודים מדופלמים כרופאים וכירורגים, או מי שגמר את חוק לימודיו באוניברסיטה באיזה מקצוע שהוא, שיוכל "לשרת בכל כהונת המדינה" וגם לעסוק במסחר ולגור בכל ערי המדינה; ועל יחס הממשלה ליהודים עובדי־אדמה ואסיפת הרבנים מטעם הממשלה. החדשות סודרו

לפי ארצות. בראשונה תבואנה הידיעות מווארשה, ואחר-כך מצרפת, גרמניה, איטליה ושוודיה²⁴. הידיעה מפאריז היא על פטירת הרב שמואל כהן, מייסד „ארכיב איזראעליט” ועורכו, ופרטים לתולדותיו ועבודתו כסופר ומורה. הידיעות מווארשה באו, על-פירוב בראש הגליון, ויש שהיה חז”ס מגיב בהן על ענינים הנוגעים לצורכי הכלל או על הצטיינות היהודים במסחר ותעשייה. החדשות תפסו את מחצית הגליון, וכללו ידיעות מרוב ארצות אירופה, אפריקה ואסיה. גם מ„ארץ הקדושה” הובאו ידיעות מעניינות על מצבם הדחוק של היהודים שם, בית תלמוד התורה ובנין בית-הכנסת הגדול בירושלים. גם מאמריקה באו כמה ידיעות על הצטיינות היהודים במלחמת האזרחים, פטירת רבי-החובל פיליפ לוי, על המצב החברתי של היהודים בניו-יורק, ועל התגיירות נוצרים במספר רב. הידיעות מניו-יורק הן קצרות, אבל בגליון י”ז הביא חז”ס מאמר מלא-ענין לקוח מ„איזרא-עליט” המיניצי. על חיי ישראל בסאן-פראנציסקו, והוא חשוב כחומר לתולדות התיישבות היהודים שם.

15. הלולדת הע”ח של הומבאלד, חיבר סלונימסקי, לבקשת פרנסי קהילת ברלין, את תולדות הומבאלד („אות זכרון לאלכסנדר פאן הומבאלד ביום מלאת לו שמונה ושמונים שנה. קורות ימי חייו, מסעיו וספריו”). בשנת תרל”ד יצא שנית בווארשה, עם הוספות והערות, ובשנת תרמ”ה במהדורה שלישית.
16. ראה על זה את מאמרו של פרישמאן על חז”ס ב„ספר היובל של „הצפירה”.
17. הוא פירסם מאמר „ביאור מאמר בתלמוד” (בסוגיא דטיפת חלב, חולין ק”מ), ב„הצפירה” הברלינית שנה ב’, גליון 2, (כ”ט טבת, תרל”ה).
18. הוא מחברם של הסיפורים „מנדל גבור” ו„פייגלה מגיד”.
19. אינני חושב שקינאת סלונימסקי בצדרכים ו„המליץ” שלו, הביאה את סלונימסקי להוציא את „הצפירה”, כפי שהז”ר שמעון ברנשטיין כותב במאמרו „חיים זליג סלונימסקי ואלכסנדר הלוי צדרכים”, ב„ספר היובל של הצפירה”. קינאת הסופרים ביניהם, ביחוד מצד ארו, והסכסוכים שגרמה קנאה זו, היו מסביב להוספה המדעית ל„המליץ”, שיצאה בתמיכת „חברת מפיצי השכלה” בעריכת חז”ס. נראה שהדחיפה להוצאת „הצפירה” ניתנה לו מן החוץ.
20. הוציא את „מחברת איתאל” לר’ יהודה אלחריזי, מכתביד אוכספורד. לונדון, תרל”כ.
21. בכחידודות זו עם חז”ס, פנה אליו סקולוב בימי הפרעות בראשית שנות השמונים, שיגיב ב„טיימס” על מעשה הפרעות ויעורר את דעת הקהל באנגליה לטובת היהודים.
22. לר’ שלמה מאנדלקרן בדובנא.
23. בזכרונותיו ליובל „הצפירה” בעתונו „היהודי” שנה ט”ז, גליון י”ז (ח’ אייר, תרע”ב).
24. נקראות לא בעברית, כיאם פראנקרייך, דייטשלאַנד ואיטאַליען.

(הסוף בחוברת הבאה)

מאה שנה ל"הצפירה"

מאת א. ר. מלאכי

(סוף) *

גם מניו־ארליאנס נתפרסם, בגליון ז', רשימה מעניינת — סיפור מעשה על נסיעת הכותב באנית־קיטור לניו־ארליאנס, ובדרך עמדה האניה בחוף "עיר קטנה אצל קאירא", והמלחים, והוא בתוכם, ירדו "לשוח מעט על היבשה ולהתענג ממחזה הליל", אבל פרצה מלחמה בין מלחי האניה ו"התושבים הפראים" ובקרב זה נפצע גם הכותב וכל עוד נפשו בו הובא לניו־ארליאנס ושם טיפלו בו היהודים באהבה רבה עד שהחלים. רשימה זו כתובה עברית ונשלחה במיוחד ל"הצפירה". הכותב גוסטאב מאקמאן, סופר ולינגוויסט, תייר והרפתקן, יליד ווארשה שבסוף שנות החמישים וראשית שנות הששים עשה באמריקה וישב זמן מה בסינסינאטי, וכאן גם עסק בספרות וכתב עברית ואידית, עד שיש לראותו כאחד מראשוני הסופרים העברים באמריקה. לרשימה זו הוסיף סלונימסקי הערה אופיינית זו: "הנוסע הזה ה' ג. מאקמאן, הוא יליד עירנו, ואנחנו ערבים בעד אמתות הדבר, כי בעינינו ראינו את מכתב עדת ישראל מעיר הגדולה היא (מספר יושביה מאתים אלף), עם חותם החברה המכונה בשם משמיע ישועה אשר תחת ידו, וגם מכתב תעודה מציר ממלכת רוסיא מאושר בחותמו, ונתנו להמקרה הזה מקום בתוך מכתבנו, למען יראו אחינו כי דגל עם ישראל גומלי חסדים בני רחמנים, הגהו לנס עמים גם מעבר לים"²⁵.

החדשות היו לקוחות מעתונים לועזיים ישראלים וכלליים, ושמותיהם צוינו בסוף כל ידיעה וידיעה. אולם במדור זה נכנסו גם הכתבות מקהילות ישראל

---

25. בראשית שנות התשעים היה מאקמאן זה לשיחה בעתונים וגם "הפסגה" של שור (שנה ד', גליון 21; ערה"ש תרנ"ג), כותב עליו יאפ"ו מפאריז: "מה"ע היו"ל בווארשא מודיעים על אודות אחד מאחינו הגר בווארשא והוא בלשן גדול בלשונות ושמו גוסטאב מאקמאן, המכהן בתור מתרגמן בבית המלון: "גרנד הוטל די אירופה", אשר בווארשא. האיש הזה תר כל ארבעה חלקי התבל: אירופה, אסיה, אפריקה ואמריקה, ויודע הוא לכתוב ולדבר בשמונה לשונות. בהיותו במבחר ימי עלומיו, כתב שירים בלשון הקודש, והעתיק שירי כתבי הקודש לשפות פולאניות וגרמנית. וגם כתב חוברת בשם: "תעלומות העולם הבא", וגם ספרי חזיונות: "יוסף במצרים", "יעקב ובניו", "ישראל במדבר", אשר נערכו על במת בית התיאטרון בווארשא וימצאו חן בעיני השומעים. בשנת 1862 שב ממסעו באמריקה והיה למורה שפות שונות בווארשא, ובשנת 1869 נתקבל למתרגמן בבית־המלון האירופאי. במשך כ"ג שנות כהונתו זאת, זכה מאקמאן לקבל פני אנשים גדולים וחשובים מארצות שונות" וכי' וכו'.

(* ראה "בצרון", חשוון־כסלו, תשכ"ג (חוברת ב', כרך מ"ז)

ברוסיה ופולין, שנדפסו ברוב הגליונות בחתימת הסופרים או בכינוייהם, וידעו להסתגל לדרך "הצפירה" לכתוב בקצרה ובלי מליצות ולהרבות באינפורמציה.

החדשות הראו על ערות ותסיסה, והוכיחו גם שסלוניםסקי נחון בחוש עתונאי, בכל אופן לא נפל בזה מזילברמן ופין, עורכי "המגיד" ו"הכרמל", אולם עיקרה של "הצפירה" היה במדור המדעי שנקרא בשם "ידיעות העולם והטבע", אשר לשמו גם ייסד את העתון. בגליונות הראשונים הביא את מאמרו "הטלגרף", שבו הסביר וביאר את "כלל עיקרי הדברים אשר עליהם נוסד הטלגרף", ו"אשר כל קורא משכיל ימצא די חפץ לבבו בביאור הענין הזה". נוסף להרצאתו הקלה נתן ציורים מהטלגרף ואופן עבודתו, מה שמשך את לב הקוראים ביותר והאיר את עיניהם. ומאמר זה בלבד הוציא מוניטין ל"הצפירה" ורבו החותמים עליה. יש לציין שסלוניםסקי עצמו ניסה לשכלל את הטלגרף ובשנת 1856 התקין אמצאה לשלוח ארבע טלגרמות בבת־אחת והשתתף עמו באמצאה זו אהרן ברנשטיין שבאותו זמן המציא לשלוח שתי טלגרמות בבת אחת. הם לא הצליחו באמצאתם זו. כי סלוניםסקי התעקש ורצה שהטלגרמות יעברו מתחת למים, דבר בלתי־אפשרי בימים ההם, וברנשטיין במכתביו לסלוניםסקי שהיו כתובים עברית, השתמש במליצה: "למה תשליך במצולות ים את המצאתך?"

בגליונות הראשונים נדפס גם מחקר היסטורי של חז"ס: "הורדוס הגדול מלך ישראל", בדבר זמן פטירתו לפי מנין חז"ל ויוסיפוס. מאמר זה איננו מחקר מדעי גרידא, כ־אם קינא בו חז"ס את כבוד חז"ל וההיסטוריון היהודי, אשר חכמי הנוצרים שחקרו בשאלה זו "והתרו להגיע אל האמת", ניסו לבטל את דברי חז"ל בענין זה ולבלי לסמוך עליהם ועל פלאביוס במחקריהם מטעם ששאלה זו היא "יתד אשר עליה תקועה חקירה אחרת הנוגעת לקורות דת הנוצרית". בהיות סלוניםסקי בשנת 1844 בברלין התווכח בענין זה עם התוכן אידלר, והוא "גזר אומר שאין לסמוך כלל על דעת חכמינו ז"ל, ותלה עליהם בוקי סריקי שלא ידעו פשר דבר גם בענינים הנוגעים לקורות עם ישראל, גם בסופר הנאמן וקדמון בבני עמנו הוא היוסיפון לרומיים, שלח פיו ולשונו שאין בפיו נכונה". ובמחקרו זה, שיסודו באותו וויכוח, הוכיח חז"ס "בראיות נכוחות", לפי חשבון תקופות וליקוי לבנה באותה עת, את צדקת חז"ל, באמרו: "ובאמת דברי היוסיפון ומגלת תענית הם שרירים וקיימים". הוא סתר את מסקנותיו של אידלר, והתקיף אותו קשות ובגאון יהודי הוכיח את חוסר דעתו ואי־הבנתו בתלמוד ובספרות ישראל, וחרץ עליו את המשפט: "וזה הוא אמנם דרך התוכן הנ"ל כל פעם כאשר סגר עליו הדרך לצאת מן לחץ המבוכות בדברים הנוגעים לחז"ל, כאשר כן ראיתי בספרו הנ"ל²⁶ בביאוריו על חשבון העיבור והקביעות ליהודים אשר מבלי הבין את הדברים ממקור נאמן יחפה העדר ידיעתו בקלון חז"ל".

בגליון הראשון בא עוד מאמר פופולארי קצר, "יאור פלא" באוסטריה

26. "מאטהעמאטישע כראנאלאגיע", חלק ב'.

מאת י. ל. פאראדיסטאל. זה שהוציא את "זכר רב" לר' בנימין מוספיא²⁷; ראשית מאמר "אצילי בני ישראל", תולדות משפחת למל בווינה, שאחת מבנותיה, עליזה הרץ, ייסדה את בית-הספר "למל" בירושלים. המאמר כתוב גרמנית מאת א. כרמולי ונדפס ב"בן חנניה" ותורגם לעברית מאת אחד שחתם הדס (דוב סופריץ?) בכוונה ל"הראות להקוראים, כי בעזר ד' לא אלמן ישראל מאנשי מעלה ואצילי ארץ, אשר מצאו חן בעיני מלכי ומושלי אירופה, וכי לא עשרם והונם לבד העלם לגדולה, אך גם חכמתם וישרת לבבם עמדה להם, להעלותם בתור אדם המעלה", כפי שנאמר בהערה. גם ר' יעקב רייפמאן יצא במאמר תורני "אור חדש על מאמר אחד במגלה".

בעמוד האחרון נתן חז"ס מאמר מדעי שימושי קצר: "מין מתכת חדש הנלוש כשעווה ומתקשה בזמן קצר כברזל", שנכלל במדור בשם "מלאכת מעשה" והיה קבוע בגליונות הראשונים (לדוגמה אזכיר עוד שנים שלשה מהם: "עצה נכונה במלאכת עשיית נרות של חלב", גליון ב'; "שמירה מעולה להעוסקים במלאכת עשיית י"ש ומשקים חריפים", בגליון ד'; "איך לעשות ולתקן כל מיני כלים מן גולמי זכוכית", בגליון ו' (עמוד 56). המאמרים הללו, שהיה בהם משום תועלת מעשית לקוראים, נכתבו בידי סלונימסקי בחתימת חז"ס. מן הגליון השני ואילך נתן בסוף הגליון את מערך הכספים בבורסה הורשאית ("ווארשויער בארזע"), ולפעמים גם את מועד בואה וצאתה של הרכבת מווארשה ("ווארשויא וויענער אייזנבאהן").

הופעת "הצפירה" עוררה ענין בין כמה משכילים. זה יש לראות ממכתבי הברכה והעידוד שפירסום בגליון השני. שלום בר"ש הכהן מבודפשט של הונגריה שהיה חותם על מאמריו בכינוי "והיה זה שלום", כותב: "חזק מתנים ואמיץ כח לעבודת הקודש, לאשר הטוה את שכמו לעבוד בכרם אלהי צבאות, להרים קרן לשון יה", ומבטיח "כי גם ידי תכון עמו וכפי אשר יהיה לאל ידי לתומכו אעשה". והרב ר' יצחק רבינוביץ, החופ"ק דשענסטחוב, אומר במכתבו הארוך שיש בו גם משום השתפכות הגפש לשפה העברית: "נתת שמחה בלבי מאת מכתבך המבשר²⁸ כי קרובה הצפירה לצאת ולחדש נעורי השפה העברית לעיני השמש גם במדינתנו, אקווה כי תהיה לצפירת תפארת לרבים ושלמים וכו', אם מפני כי שמך הנודע בין חכמי תבל נקרא עליה, ואם מפני השפה הקדושה מורשה קהלת יעקב" וכו' וכו'. כיוונה של "הצפירה" להיות בעיקר עתון מדעי כללי לא ישרה בעיניו, ובמכתבו יגיב על זה בדברים אלה: "אך המכסה אני ממך איש נבון, כי אשר אמרת "הדברים בליטעראטור העברית יהיו מעטים בין עיני חול המרובים" הגה לדעתי הקלה לא יעשה כן לבת יעקב, האמנם גם היא אוהבת להתייפות בעדי

27. הוא היה מורה עברי בסובאלק והורה עברית לסופרת מרים מאקל-מוזסון. כמדור-מני שפאראדיסטאל ישב זמן מה באמריקה.

28. אולי כיוון לפרוספקט שחז"ס הוציא, ואינו בנמצא עתה. אבל מדבריו: "ואשר דרשתני יקירי לצאת לעזרת "הצפירה", נראה שפנה אליו במכתב מיוחד.

המדעים, וידיה שלחה בכל המלאכות וההמצאות המתחדשים דור דור, אך כל כבודה פנימה, ממשבצות הנפש לבושה, ואל מול פני התורה תעלה נרות החכמה והמדעים, מוסר השכל משל ומליצה, כפלים לתושיה". והוא מייצג לסלונמיסקי לצאת בעקבי "המאספים הראשונים" ובדרך שהיתווה פיליפסון ב"אלגעמיינע צייטונג דעם יודענטום" שלו, להקדיש את "הצפירה" לעניני היהדות, "אך לעתים אם לפרקים תט שמיך ותשלח ברקים, תדבר על צבא המרום וזוככי שחקים, תאיר לארץ ולדרים על ההרים והעמקים, להביט אל פועל ה' ולכוון את לבם למקום".

גם רצ"פ פינלס, בר-פלוגתיה של חז"ס, הביע את שמחתו וברכתו להופעת "הצפירה" והתנצל שמפני אסון שקרה לו (רגליו מעדו) על חלקת הקרה. נפילתי ותשבר זרועי השמאלית", כפי שיאמר במכתבו), לא יוכל לשלוח לעתון "איזה מאמר בחכמה ומדע", אבל במכתבו זה העיר והשיג על מאמר חז"ס בתכונה שפירסם ב"המליץ", והאחרון השיב על דבריו בהערה בשולי המכתב, וכך נפגשו הידידים-היריבים שוב וקיימו "את זהב בסופה", לפי דרשת חז"ל.

בראשית צאתה כבר "הצליחה" "הצפירה" לרכו סביבה חבורת סופרים עד שכמעט בכל גליון נוסף שם חדש. נקהלו סופרים מבית מדרשו של חז"ס, תוכנים ומבארים וכותבי מאמרי מדע ופופולאריים, מקוריים או מתורגמים, וסופרים כאלה שקסם אישיותו של חז"ס משך אותם, או שנעימת "הצפירה" התאימה לרוחם בכלל. בגליון השני אנו פוגשים את ר' מרדכי פלונגיאן ורי"מ זאבלודובסקי, מדריכו הראשון של חז"ס, בביאורי מקרא ותלמוד, כתובים בקצרה וברוח מדעי. נ. שפירא, הוא נטע שפירא (או "נאטעלע אפיקורוס", כפי שכונה באפטא, עיר מולדתו), תוכן ומשורר ושומע צרפתי, התחיל לתת באותו גליון תרגום "נסיעה סביב כדור הארץ", מכתבי הנוסע הצרפתי יעקב אראגא — סיפור מרתק שנמשך בכמה גליונות, ולא נגמר בדפוס. היה בתרגום זה מן "המועיל והנעים" ו"הצפירה" יצאה בו חובת "ספרות יפה". וכ"ספרות יפה" אפשר לחשוב גם את שני "משלי-המוסר": "הדמעות" ו"קן צפור" למשה חיים רוזנפלד, שנדפסו בגליון י"ט.

בגליון ד' נתגלה שלום יעקב אברמוביץ במאמר "מעוף השמים יחמנו" — השקפה על תכונת הצפרים, שאחר-כך הרחיב את המאמר והכניסו בחלק השני של "תולדות הטבע" שלו. מוצאים אנו במאמר זה כמה חידושי מלים, אבל התחיל אותו בדברי זמר ומליצה, וגם התוליל-לשון על חשבון "משוררים חברי חברים" ששירתם בזויה ל"עשירים ונכבדים", והמה וחיבוריהם "לצנינים בעיניהם". אחרי מאמר זה פירסם אברמוביץ מאמר שני בהמשכים "חכמת הכימיה", תרגום מספרי אהרן ברנשטיין, וכמדומני שהוא התרגום הראשון של פרקי "ידיעות הטבע" של ברנשטיין לעברית.

עוד שני צעירים, והם מפורסמים כאנשי-מדע וסופרים ברוסית, הביאו מתרגומיהם מנחה ל"הצפירה", והם ראובן קולישר, בתרגום מאמרו של הלמהולץ: "על הכוחות הפועלים בבריאה, יחוסיהם והצטרפותם איש לרעהו", ואליהו ארשאנסקי, בעיבוד מאמרו של הערמס וואנגר: "בית אבק שרפה". אחד אחר

השני נאספו אל "הצפירה" סופרים ותיקים כקלמן שולמאן ואליעזר צבי צווייפל, וצעירים כאברהם הכהן קאפלמן, י. ד. טומפובסקי, יהושע השיל סירקין ושלמה מאנדלקרן. האחרון עסק ב"חקרי לשון". קאפלמן בתרגום מאמרים "אוכלי אדם על אי פידשי", "ציד השנהבים על אי ציילאן", "הקופים", "נחש הצמחים", ותיאור "עמוד מים", לקוח מרשימת-מסע של "נוסע אחד אשר עבר ארחות ים הדרומי מעבר לקו המשווה ארצה אוסטרליען"; טומפובסקי על "יונת המסע" וסירקין במאמר "מסילות הברזל והטלגרף בארץ רוסיא". השתתף בקביעות ב"הצפירה" גם יהודה ליב גורדון בהערות בלשניות ובאורי מקראות ומאמרי חז"ל, בשם כולל "קטנות". אולם הוא לא יצא ידי חובתו בקטנות, גם "גדולות" העניק ל"הצפירה". בגליון י"ג נדפס מאמרו "בינת שנות דור ודור", על חשיבות חקירת קדמוניות בכלל והשוואות בין אגדות עמים שונים לסיפורי התורה שלנו, ופרק על "ארץ פרס וחוקותיה". השתתפותו של יל"ג היתה חשובה מאד בעיני חז"ס, והוא הדגיש זאת בתשובה למשורר ב"שאלות ותשובות" אשר בגליון י"ח: "להח' גאר' בשא'²⁹. מאמריך היקרים באו אלי, ובשבוע הבע'ל או שלאחריה אתן להם מקום כערכם". ובגליון י"ט אמנם נדפס מאמרו "הערות שונות" — השגות על "חקרי לשון" של מאנדלקרן. ובגליונות כ"א, כ"ג וכ"ד בא מחקרו "ארץ בבל העתיקה וחכמיה" שמפני הפסקת "הצפירה" לא נגמר בדפוס, ויל"ג פרסמו אחר-כך בשלימותו ב"השחר". מלבד המאמרים בתכונה, שאלות הנדסיות, ידיעת הטבע וחומר שימושי, הקצה סלונים מסקי מקום ב"הצפירה" לדברי ימי ישראל ותולדות אנשי שם. מגליון ה' ואילך פירסם את "קורות היהודים בפולין תחת ממשלת קאזמיר הגדול", שכפי הנראה עובדו על ידו, בהמשכים אחדים נדפס גם המאמר "היהודים בחצי-האי ערב", שאחד חיים ילין תירגם מספרו של גרץ. בתולדות אנשי שם באו תולדותיהם של יחיאל (אכילאס) פולד, שר-הכספים בצרפת; מיכאל יוסף גוזיקוב, המנצח הווירטואז³⁰, יעקב אליהו פרומנטאל הלוי זאהרן ברנשטיין. מלבד תולדות גוזיקוב מאת ליבוש שטיינברג מדובנא, חוברו שאר הביוגרפיות מחז"ס. לתולדותיהם של פולד, פרומנטאל וברנשטיין סופחו גם תמונותיהם. "הצפירה" היתה בכלל העתון המצוייר הראשון בעברית. חז"ס נתן ציורים למאמריו "הטלגרף", "זמן מרוצת כח העלעקטרי", "סגולת קוים השחורים הנראים בסגולות האור וטבע העין" ו"תהום רבה", ציורי-הסבר שהיו ענין למומחים. נמצאו ב"הצפירה" תמונות ממש, כגון תמונת "אבן האלגביש שנפלה בארץ אשכנז", במאמרו "אבני אלגביש"; תמונה "צידת הדג רעגין בחכה על-ידי המלחים", למאמר "נסיעה סביב כדור הארץ"; תמונות של ביבר בראשית המאמר על הביבר של שב"מ; תמונת הנחש באא למאמר על נחש זה ותמונת "גשר חזק וקיים על נהר ווייכסאל בווארשא".

29. להחכם גארדאן בשאול.

30. ספר מיוחד על גוזיקוב חיבר דוב סדן: "המנגן המופלא, חיי יוסף מיכאל גוזיקוב וסביביהם", תל-אביב, תש"ז. בשנת 1836 יצא בברלין ספר "שיר יידידות למנצח הגדול יוסף גוזיקוב", בעברית וגרמנית, מאת שלמה פלסנר.

„הצפירה“ התבססה ורכשה לה חותמים כדי הבטחת קיומה, ולא נעדרו בה מודעות שהכניסו קצת רווח (מחיר מודעה היה 5 קופיקות לשורה), גם מן המכירה הבודדת („המקח מנומר אחד“ היה 10 קופיקות), וחז״ס כבר התפרנס ממנה. לרגלי תמורה שבאה בחייו — התמנותו למורה בבית המדרש לרבנים בזיטומיר, הוכרח להפסיק את הוצאת „הצפירה“ אחרי מחצית שנה לקיומה. בראש גליון כ״ה שיצא בכ״ז תמוז תרכ״ב, הודיע על „עת האסף הצפירה“ בדברים אלה: „בצאת הנומער הנוכחי, תמה מחצית השנה לצאת הצפירה, ולאשר בסיבת העתקת בית מגורי מעיר ווארשא לא אוכל עוד לעמוד על משמרת עבודת הצפירה, ובלעדי אין איש אתי אשר ישתדל פה בהדפסתה“³¹ ועל כן לדאבון נפשי הנני מוכרח להודיע בקהל עם כי הצפירה תחדל לצאת מהיום והלאה, עד עת מצוא, כאשר אמצא מקום אחר להדפסתה“.

בשנת 1864 השתדל לחדש את הוצאת „הצפירה“ בזיטומיר בתמיכת „חברת מפיצי השכלה“, אבל משום ששימש אז צנזור, אי-אפשר היה לו להיות באותו זמן גם מו״ל, ואמר למסור את העריכה לידי שלום יעקב אברמוביץ, אבל נתקל בקשיים, וחיידושה של „הצפירה“ נדחה עד שנת 1874, אחרי סגירת בית המדרש לרבנים בזיטומיר. חז״ס עבר אז לגור בברלין ובאותה שנה התחיל להוציא את „הצפירה“ מחדש, בכ״ג בתמוז תרל״ד יצא הגליון הראשון, והוא התחיל את מנין העתון כשנה ראשונה. במגמתה היתה „הצפירה“ הברלינית כזו של הווארשאית — עתון למדעים, אבל הרחיב חז״ס את גבולותיה. הגליון כבר נפתח במאמר ראשי — סקירה מדינית בשם „דברי הימים“, שנכתבה בידי יהודה ליב קאנטור, שעזר לחז״ס בעריכת „הצפירה“. גם ליאון הורוויץ (איל״ה) עבד זמן מה במערכת „הצפירה“ בראשית הופעתה, וגם הוא נתן לה אופי של עתון עברי כללי ולא מצומצם לענייני מדע.

ב„הצפירה“ נדפסו מאז מכתבים מכל תפוצות ישראל, שבכמה מהם הגיבו כותביהם על מעשים ומאורעות בקהילותיהם. ואף פובליציסטיקה ממש נראה בה. התחילו להשתתף ב„הצפירה“ יהל״ל וליילינבלום, מחשובי הפובליציסטים העברים בימים ההם. ב„הצפירה“ גם דנו על בעיית „מה היא השכלה“? עדיין לא היה בה מקום לשירים וסיפורים, אבל היקצו בה מקום ניכר לדברי בקורת, ספרות וידיעות ספרותיות. אולם בעיקר הצטיינה „הצפירה“ בחלק „ידיעות העולם והטבע“, שראש המדברים בו היה חז״ס במאמריו המדעיים והתורניים. בשנת 1876 העביר סלונמיסקי את „הצפירה“ לווארשא, והופעתה ברוסיה היה אז משום צורך השעה, כי אחרי הפסקת „המליץ“ בשנת תרל״ג לא היה עתון עברי ברוסיה ופולין (גם „הכרמל“ החדשי נפסק בימים ההם).

31. הוא פנה ליל״ג שהוא יקבל עליו את עריכת „הצפירה“. כפי שכותב המשורר במכתבו

לואב קאפלאן, מן 3 ביוני 1862: „לא קבלתי עלי את ריזקציון הצפירה, כי השכר אשר יקוב אינו מספיק לחיי ולחיי אנשי ביתי בעיר גדולה כווארשא“ (אגרות יל״ג, כרך א,

בעריכה עזר לו אז א. ב. שווייצר, זה שרב את ריב חז"ס עם גבריאל יהודה ליכטנפלד וכתב מאמרי ביקורת, ואף המיר את דתו. את "דברי הימים" כתב שפ"ר. וכשנכנס נחום סוקולוב, בשנת 1880, לעבוד במערכת "הצפירה", התחיל הוא לכתוב את "דברי הימים", וגם קבע בה פרק חדש, את "הצופה לבית ישראל", ואז גם נפתחה תקופה חדשה ל"הצפירה", ותקופה חדשה לעתונות העברית בכלל.

תיקוני טעויות

בהמשך הקודם (פרק ג') של מאמר זה נפלו כמה שגיאות, ואני מתקן אחדות מהן.
 בעמוד 82, שורה 20, צריך להיות: ברומ, במקום ברוב ;
 בעמוד 48, שורה 2: מסורתי, במקום מודרני ; שורה 19: בט', במקום כ"ט ; שורה 20 : ב', במקום ג' ; שורה 21: בקיי, במקום בקעס ; שורה 30: טשנרי, במקום טשנסי ; שורה 36 : בדובי, במקום בדובנא ;
 בעמוד 85, שורה 3: או, במקום את.
 בעמוד 818: פייגלה, במקום פייגדולה.

